

НАШ ЈЕЗИК
XLIX СВ. 2

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

др Рајна ДРАГИЋЕВИЋ, др Јелена ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ,
др Весна ЛОМПАР, др Драгана МРШЕВИЋ РАДОВИЋ,
др Марина НИКОЛИЋ, др Мирослав НИКОЛИЋ,
др Ђорђе ОТАШЕВИЋ, др Милица РАДОВИЋ ТЕШИЋ,
др Стана РИСТИЋ, др Марина СПАСОЈЕВИЋ,
др Живојин СТАНОЈЧИЋ, др Срето ТАНАСИЋ

Уредник
др СРЕТО ТАНАСИЋ

Секретар
др Марина Спасојевић

Рецензенти
др Весна Ломпар, др Ђорђе Оташевић,
др Стана Ристић, др Срето Танасић

Према мишљењу Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије
бр. 413-00-1715/2001-01 ова публикација је од посебног интереса за науку.

НАШ ЈЕЗИК, часопис за српски књижевни језик, покренуло је 1932. г. Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уредио седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од 1960. до 1975. г. (књ. X/3–XXI/1–2) уредник часописа био је Михаило Стевановић, а у периоду од 1975. до 1996. г. (књ. XXI/3–XXX) Митар Пешикан. Часопис је од 1996. до 2005. г. (књ. XXXI–XXXVI) уређивао Мирослав Николић.

Наш језик излази у две годишње свеске, које чине једну књигу. Издаје га и прима рукописе Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, ел. пошта: isj@isj.sanu.ac.rs.

Штампарија 3D+, Београд

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81

НАШ језик / уредник Срето Танасић. – Год. 1, бр. 1 (1932/1933) – год. 8, бр. 1 (1941); Н.С. Књ. 1 (1949/1950)–. – Београд: Институт за српски језик САНУ, 1932/1933– (Штампарија 3D+).

Полугодишње
ISSN 0027-8084 = Наш језик
COBISS.SR-ID 615951

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLIX

Св. 2 (2018)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

- У другој половини Речника САНУ. Двадесет томова српског тезауруса
(НАТАША С. ВУЛОВИЋ, МАРИЈА С. ЋИНЋИЋ, ДАНИЈЕЛА
М. РАДОЊИЋ) 1–22
- Прихватљивост микроманевра лексичког планирања: истраживање
случаја (ДАНКО М. ШИПКА) 23–33
- Акцент трпног глаголског придева код глагола прве врсте
у књижевном језику (у поређењу са колубарским говором)
(СТЕФАН М. СТЕПАНОВИЋ) 35–51

П р и к а з и

- Александар Белић – српски лингвиста века
(СЛОБОДАН Б. НОВОКМЕТ) 53–61
- Словенска терминологија данас*. Зборник радова (РУЖИЦА С.
ЛЕВУШКИНА) 63–76
- Рајна Драгићевић, *Српска лексика у прошлости и данас*
(ПРЕДРАГ ПИПЕР) 77–82
- Драгана Вельковић Станковић, *Како мислимо речи – њрилози њроучавању
когнитивних аспекти српске лексике* (СТАНА С. РИСТИЋ) 83–91
- Орнитолошки речник* (МИЛИЦА Н. РАДОВИЋ ТЕШИЋ) 93–98
- Предраг Пипер, *Прилози историји српске лингвистичке славистике,
друга половина XX века* (МАРИЈА М. ОПАЧИЋ) 99–104

Хроника

Научни округли сто посвећен српском правопису (ВАЛЕНТИНА М. ИЛИЋ)	105–108
--	---------

УДК 811.163.41'282.2
821.163.41'342.8
811.163.41'367.625.44

Оригинални научни рад
Примљен 14. децембра 2018. г.
Прихваћен 28. децембра 2018. г.

СТЕФАН М. СТЕПАНОВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

АКЦЕНАТ ТРПНОГ ГЛАГОЛСКОГ ПРИДЕВА КОД ГЛАГОЛА ПРВЕ ВРСТЕ У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ (У ПОРЕЂЕЊУ СА КОЛУБАРСКИМ ГОВОРМ)

У раду се приказује акценат трпног глаголског придева у књижевном језику, и то код глагола прве врсте, при чему смо се осврнули и на стање у колубарском говору, и то да би нам послужио (уз приказивање стања из некадашњих књижевнојезичких норми, за шта су нам послужили нормативни речници и Даничићева студија *Српски акценџији*, и појединих говора из основице књижевног језика) за боље осветљавање данашње норме, пошто је то говор из најуже основице књижевног језика. Поделу глагола прве врсте на акценатске типове смо преузели из монографије Михаила Стевановића *Књига о акценџију књижевног језика* и за сваки тип смо обрадили акценатске моделе трпног придева.

Кључне речи: српски језик, акцентологија, глаголи прве врсте, трпни глаголски придев, књижевни језик, колубарски говор.

0. Увод

Тема овог рада биће представљање савременог књижевнојезичког акценатског стања трпног глаголског придева глагола прве врсте.¹ Да

* stefan.step.24@gmail.com

** Овај рад настао је у оквиру пројекта *Лингвистичка испитивања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Рад је настао на основу прераде и допуне дела нашег мастер рада *Акценат глагола прве врсте (односно колубарског говора и књижевног језика)*, где смо испитивали акценат аориста, инфинитива, императива, презента, радног и трпног глаголског придева глагола прве врсте.

¹ Узели смо у обзир класификацију глагола коју је Михаило Стевановић изнео у својој граматици *Савремени српскохрватски језик I (граматички системи и књижевнојезичка норма)* (1964).

бисмо потпуније приказали ситуацију у данашњој норми, трудили смо се и да, када је то било потребно и када је било разлика, поменемо ситуацију у некадашњим књижевнојезичким нормама, али и у народним говорима из основице књижевног језика. Јасан је значај народних говора за књижевни језик, па самим тим и оправданост њиховог испитивања. Наиме, познато је да се књижевни језик у великој мери базира на граматичкој структури новоштокавских говора, што, дакле, важи и за акценатски систем (в. Пецо 1985: 34). За приказивање акценатске слике народних говора из основице користили смо дијалектолошку литературу. Поред тога, пошто акценат трпног придева није обрађиван у многим дијалектолошким студијама, одлучили смо да детаљније испитамо неки од говора из основице књижевног језика, те да резултате тог истраживања придружимо већ постојећим истраживањима других говора. Наиме, испитали смо колубарски говор.

Пошто колубарски говор чини најужу основицу књижевног језика са осталим севернијим млађим новоштокавским говорима,² као и са већином источнохерцеговачких говора, и то нарочито у погледу акценатског система, желели смо и да видимо у којој се мери подудара са књижевнојезичким стањем у погледу акцента трпног придева, пошто је познато да књижевни језик никада није у потпуности једнак са било којим дијалектом, већ представља одређену наддијалекатску надградњу. Такође, књижевни језик и народни говори имају мање-више различите развојне путеве, те се јаз између њих временом увећава, а разликују се и по томе што су народни говори подложнији променама (в. Пецо 1985: 35).

Одлуци да испитамо колубарски говор је допринела и чињеница да је то говор аутора овог рада.

Акценатске типове смо класификовали као што је то урадио Михаило Стевановић у својој монографији *Књига о акценату књижевног језика* (1991), где наводи шест акценатских типова за глаголе прве врсте. То су следећи типови: *јѐсѝи-јѐдѐм*, *грѝсѝи-грѝзѐм*, *ѝрѐсѝи-ѝрѐсѐм*, *дѐћи-дѐћѐм* (*ѝћи-ѝдѐм* и *ѝдѐм*), *ѝћи-ѝчѐм*, *лѐћи-лѐгнѐм*. Поред Стевановића, књижевнојезичким акценатским приликама се бавио и Ђуро Даничић (1925), а може се рећи да се Стевановићева разматрања умногоме базирају на Даничићевим, као и сама подела акценатских типова.

Грађа за приказивање слике акцента трпног придева код глагола прве врсте у данашњој књижевнојезичкој норми нам је *Речник*

² У северније млађе новоштокавске говоре, по Бериславу Николићу, спадају: тршићи, мачвански, сремски и колубарски говор (Николић 1969: 189–207).

српскога језика (РСЈ), док нам слику некадашњих норми дају *Речник српскохрватскога књижевног језика* (РМС) и *Правопис српскохрватскога књижевног језика* из 1960, који нам представљају норму из друге половине 20. века. Даничићеви *Српски акценџи* (1925) су нам били меродавни за приказивање норме из дела 19. и 20. века.

Што се тиче колубарског говора, највећи допринос у давању уопштене слике његових особина, па и акценатских, дао је Берислав Николић. Такође, највећу територију коју карактерише колубарски говор је захватио Берислав Николић (1969: 1–71) кроз своја истраживања. У новије време се истичу истраживања Драгане Радовановић, која су више базирана на одређене делове територије коју карактерише колубарски говор.

Наше истраживање на терену³ је подразумевало читање текста у ком су биле реченице са глаголима прве врсте, и то у виду глаголских облика који су и били тема наведеног мастер рада.

Циљ рада је да се првенствено укаже на то колико су у књижевном језику стабилни акценатски модели трпног придева код глагола прве врсте и да ли постоје модели који акценатски утичу на друге. Да бисмо што боље осветлили ситуацију у књижевном језику, морали смо да узмемо у обзир и стање у некадашњим нормама књижевног језика, али и савремено стање у осталим народним говорима из основице књижевног језика, нарочито колубарском. Некадашња норма нам показује у ком

³ Наши информатори су били углавном старији (више од 60 година) и средовечнији говорници (између 40 и 60 година), али смо каткад изабрали и млађе говорнике да бисмо видели колико се њихов говор разликује и где се тиме колубарски говор акцентом највише мења, односно где је најподложнији утицају других говора.

Спровели смо две анкете. У првој је био дужи текст, а анкетом је обухваћена Мионичка Подгорина: село Паштрић (информатор од 71 године и информатор од 75 година), село Попадић (73 године, 44 године, 20 година, 10 година) и село Радовић (75 година, 45 година, 19 година, 22 године).

У другој анкети смо имали информаторе из разних крајева Колубарског округа, али и опет из Мионичке Подгорине: Ваљево (25 година), Врагочаница (22 године), Јабучје (50 година), Кадина Лука (50 година), Осечина (24 године, 53 године), Горње Црниљево (83 године (није нам све прочитао)), Мионица (2 информатора, оба 40 година), Мионица (Голубац) (информатор од 60 година и сваки дан је на релацији Мионица–Голубац), Мионица (Струганик) (информатор који је провео један део живота у селу Струганик, има 60 година), Мионица (Планиница) (информатор који је провео један део живота у селу Планиница, има 60 година).

Целе анкете нећемо навести ради уштеде простора, али ћемо у току рада наводити реченице у којима је био присутан трпни придев. Засад ћемо указати на чињеницу да смо највише глагола имали за акценатски тип *грџиџи-грџџем* (*одгрџиџи-одгрџџем*), што је сасвим пропорционално и његовој акценатској сложености и нестабилности у колубарском говору.

правцу се развија данашњи књижевни језик, а значајна нам је и да видимо да ли се колубарски говор слаже више са таквом нормом или данашњом. Народни говори су нам такође битни за поткрепљавање ситуације у књижевном језику.

1. Акценатски тип јести-једѐм (пòјести-пòједѐм)

Трпни глаголски придев је један од глаголских облика који се акцентом слаже више са презентом него са инфинитивом. Наиме, Стевановић (1991: 67) истиче да се трпни глаголски придев може акценатски слагати са презентом или инфинитивом, а може бити акценатски различит од оба глаголска облика и имати акценат старог имперфекта и, као четврту могућност, може имати акценат који нема ниједан глаголски облик. Исти аутор напомиње да су се у историји језика првобитни акценатски односи пореметили, те више немамо увек акценатско поклапање трпног придева са глаголским обликом од чије основе је настао трпни придев (инфинитивом или презентом), и то нарочито важи за однос трпног придева према инфинитиву.

У случају овог акценатског типа глагола прве врсте трпни придев се акценатски слаже и са инфинитивом и презентом, наравно, пошто је и у инфинитиву и у презенту присутан исти акценат. У свим облицима трпног глаголског придева простих глагола биће присутан краткосилазни акценат. Нпр. облици трпног глаголског придева за глагол *јесѝи* ће бити: *јѐден, јѐдена, јѐдено, јѐдени, јѐдене, јѐдена*. Префиксирани глаголи ће имати краткоузлазни акценат за један слог померен унапред, што је, наравно, метатонијско преношење акцената,⁴ а на примеру глагола *ѝојесѝи* видимо акценат свих облика: *ѝòједен, ѝòједена, ѝòједено, ѝòједени, ѝòједене, ѝòједена*. Такав акценат префиксираних глагола се опет слаже и са презентом и са инфинитивом. И још нешто. Ако се глагол састоји од двосложног префикса, краткоузлазни акценат ће метатонијским преношењем бити на другом слогу префикса, једином могућем слогу ако имамо у виду квалитет и порекло акцената.

Колубарски говор се слаже са књижевним језиком по акценту трпног глаголског придева простих глагола. Наводимо примере из анкете:

⁴ Метатонија односно метатонијско преношење акцената представља процес у развоју нашег акценатског система који је везан за крај 14. и почетак 15. века, када су постављени темељи акцентуације која је у основи данашњег књижевног језика. Овај процес је подразумевао настанак узлазних акцената, који до тог периода нису постојали, и то тако што су силазни акценти на неком унутрашњем слогу мењали свој тон и место. Наиме, силазни акценти су се померали за један слог ка почетку речи и постајали узлазни (исп. Јокановић-Михајлов 2012: 25).

Јабука је јџедена, месо јџедено, а колач је јџеден (сви информатори из обе анкете).

Видимо да је акценатски модел трпног глаголског придева простих глагола овог типа у потпуности стабилан у колубарском говору. Приметно је да је исти случај и у осталим народним говорима из основице књижевног језика, па је разумљиво што је тај модел стабилан и у књижевном језику (без одређених дублета), а можда и једини изузетак представља говор Ортијеша, за који Берислав Николић (1969: 206) истиче (ексцерпирајући резултате истраживања Асима Пеце) да трпни глаголски придев глагола овог типа гласи: *јџеден, јџедена, јџедено*. То нам доказује да се акценатски модел трпног глаголског придева глагола типа *јџџи-јџџџм* (*јџџен, јџџена, јџџено*) и *лџџи-лџџнџм* у ортијешком говору проширио и на просте глаголе типа *јџџи-јџџџм*.

Неслагање колубарског говора са књижевним језиком је приметно тек у акценту префиксираних глагола, али није потпуно, јер се старији говорници показују блискијим књижевном језику тиме што имају акценатске ликове који су по норми. И не само старији, већ и средовечнији, мада су старији говорници доследнији. Примери из анкете су:

Јабука је малојре јџоједена и изгризена (Радобић (2), Попадић (3), Паштрић (1), Мионица (Голубац), Осечина (1), Врагочаница).

Јабука је малојре јџоједена и изгризена (остали информатори, којих је већина).

Акценатски лик *јџоједена* нам указује да акцентом трпног придева префиксираних глагола овај акценатски тип прилази акценатском типу глагола четврте врсте који имају проширење у трпном глаголском придеву у виду сугласника „в“ и „ј“ и првенствено глаголима прве врсте акценатских типова *јџџи-јџџџм* и *лџџи-лџџнџм*. Међутим, примећујемо да такав акценатски модел, који подразумева акценат на наставку у женском и средњем роду једнине (али и у свим облицима множине), није карактеристичан за просте глаголе овог акценатског типа, што смо видели у претходном делу рада када смо наводили акценте глагола *јџџи*. Овакво стање у колубарском говору, у ком прости глаголи испољавају стабилност књижевнојезичког акценатског модела, док префиксирани не испољавају, није у складу са стањем данашње књижевнојезичке норме, али и норме из времена Вука и Даничића. Међутим, потпуно се слаже са нормом из друге половине 20. века, где је у Правописном речнику из 1960. само за префиксиране глаголе допуштена дублетност, те је било правилно и *јџедена* и *јџедена*. Очигледно је још у то време многе говоре из основице књижевног језика увелико захватио процес при коме акцентом трпног придева префиксираних глагола овај акце-

натски тип прилази акценатском типу *īđhu-īđčēm* и *lēđu-lēđnēm*. Све то показује да су префиксирани глаголи у трпном придеву акценатски нестабилнији и подложнији утицајима других акценатских модела, што је у нашем истраживању за мастер рад потврђено и код већине других глаголских облика. Верујемо да је узрок томе код трпног придева префиксираних глагола краткоузлазни акценат, који се масовно среће и у другим глаголским облицима. Наиме, познато је да највише акценатских промена и нестабилности у српском језику имају глаголи са краткоузлазним акцентом (Јокановић-Михајлов 2012: 83). Такође, и сама сложенија слоговна и морфолошка структура може доприносити акценатској нестабилности, јер отвара могућности за различите акценатске комбинације у оквиру облика исте речи, а таква законитост је уобичајена за променљиве речи (исп. Санковић 2015: 78). Нарочито је још битан тај краткоузлазни акценат, јер њега имају и глаголи акценатског типа *īđhu-īđčēm* и *lēđu-lēđnēm* (али не на истим слоговима као и акценатски тип *jěsīi-jěđēm*), ком оваквим акцентом трпног придева префиксираних глагола и прилази овај акценатски тип. Прости глаголи овог типа немају краткоузлазни акценат у већини глаголских облика као прости глаголи типа *īđhu-īđčēm* и *lēđu-lēđnēm*, што је очигледно и спречило исту аналогију као код префиксираних глагола. Да велики утицај има тај краткоузлазни акценат, показују нам и глаголи типа *īrěsīi-īrěsēm* из наше анкете за колубарски говор (некадашња норма књижевног језика то не показује у потпуности), где кроз већину глаголских облика имамо дугоузлазни акценат, а не краткоузлазни, те међу префиксираним глаголима срећемо далеко мање акценатских ликова трпног придева који би настали аналогично према типу *īđhu-īđčēm* и *lēđu-lēđnēm*.

2. Акценатски тип грѝсти-грѝзēm (одгрѝсти-одгрѝзēm)

Указали смо на чињеницу да кроз систем глаголских врста акценат трпног глаголског придева испољава чешће једнакост са акцентом презента него са акцентом инфинитива. Акценатски тип *grīsīi-grīzēm* (*odgrīsīi-odgrīzēm*) је један од тих ређих акценатских типова у којима се слажу акценат инфинитива и трпног глаголског придева (иако је код ових глагола прве врсте трпни придев формиран од презентске основе (в. Станојчић–Поповић 2014: 121)), а та ситуација у књижевном језику важи и за просте и за префиксираних глагола, па ће прости глаголи имати краткосилазни акценат трпног глаголског придева, док ће префиксирани глаголи имати краткоузлазни акценат. Такви акценти су на истом слогу у свим облицима трпног глаголског придева. Пример нам могу

бити глаголи *īrēsīti* и *ōīrēsīti*: *īrēden*, *īrēdena*, *īrēdeno*, *īrēdeni*, *īrēdene*, *īrēdena* и *ōīrēden*, *ōīrēdena*, *ōīrēdeno*, *ōīrēdeni*, *ōīrēdene*, *ōīrēdena*. Исти акценат и место акцента срећемо нпр. и у глаголима *krāsīti*, *ukrāsīti*, *seћи*, *iseћи* и осталим сродним префиксираним глаголима.

Посебно треба напоменути и мала одступања у књижевном језику. Наиме, глаголи *īasīti*⁵ и *ōīasīti*⁶ (оба се односе на пашу као начин храњења, а не на пад) познају дублетне акценатске ликове трпног глаголског придева, а то су *īāsēn*, *īāsēn* и *ōīāsēn*, *ōīāsēn* (исти акценат, наравно, важи и за остале облике родова и бројева трпног глаголског придева). Таква дублетност само је резултат одликавања исте дублетности из инфинитива. Предност је као и у инфинитиву дата акценатским ликовима са кратким акцентима. Примећује се да трећи дублетни лик из инфинитива (*īāsīti*) нема своје еквиваленте у трпном глаголском придеву.

Глаголи *grīsīti* и *zagrīsīti*⁷ немају дублетност у инфинитиву, али зато глагол *zagrīsīti* има дублетност у трпном глаголском придеву, и поред тога што такву дублетност нема прост глагол *grīsīti*. Дублетни ликови су *zagrīzen* и *zagrīzen* (важе и у осталим облицима родова и бројева овог глаголског облика). Очито да овакво понашање овог глагола само потврђује тезу да највероватније из овог акценатског типа највише глаголи *grīsīti* и *īasīti* (оба са својим префиксираним парњацима) прилазе акценатском типу *īrēsīti-īrēsēm*, што нам сада наговештава и стање у књижевном језику (не рачунајући облике трпног придева глагола *grīsīti*), а досад нам је то наговештавао само колубарски говор, и то чак у неким другим глаголским облицима које смо обрађивали у мастер раду. Очигледно је тај процес шире распрострањен, и то међу говорима из најуже основице, јер другачије не би био део књижевног језика. И још нешто. Сада и књижевни језик показује да префиксирани глаголи имају већу акценатску нестабилност.

Некадашња норма књижевног језика је „допуштала“, поред данас једино прихваћених ликова, и акценатске ликове са покретљивим краткоузлазним акцентом код простих глагола (*krāden*, *krādena*..., *īrēden*, *īrēdena*..., *sečen*, *sečena*...), али и са краткоузлазним акцен-

⁵ За овај глагол норма књижевног језика „допушта“ чак три акценатска лика у инфинитиву: *īāsīti*, *īāsīti* и *īāsīti*.

⁶ И код овог глагола постоје три дублетна акценатска лика инфинитива у књижевном језику, те се срећу: *ōīasīti*, *ōīasīti* и *ōīāsīti*, што је и очекивано према његовом творбено простом парњаку *īasīti*. Исто важи и за друге глаголе који су настали префиксацијом глагола *īasīti*.

⁷ Подразумевају се сви глаголи настали префиксацијом глагола *grīsīti*.

том на истим слоговима код префиксираних глагола (*о̄йрѣден, о̄йрѣдѣна...*, *й̄осѣчен, й̄осечѣна...*, *укр̄аден, укр̄адѣна...*). Те податке нам дају Правописни речник из 1960. и РМС. Такође, овакви акценатски ликови (са краткоузлазним акцентом који мења место кроз родове и бројеве трпног придева) у некадашњој норми имају више оправдања него исти ликови код глагола претходног типа. Наиме, распрострањенији су у српским говорима и нису ограничени на ужу територију, као што је био случај са претходним типом, који је потврђен у Ортијешу; дакле, централнохерцеговачком говору. Овакви акценатски ликови глагола другог акценатског типа се срећу на знатно широј територији, захваћајући читаву источну Херцеговину, како каже Мирослав Николић (1991: 193), а можемо рећи да граница области са тим акценатским ликом иде све до области Пиве и Дробњака, за који већ и није карактеристична. РМС не даје податке за све ове глаголе, а занимљиво је да у њему глагол *сећи* има и трећи дублетни лик у трпном придеву, а то је *сѣчен*, што данашња норма не прихвата, као и све претходне ликове које смо наводили.

Мате Каповић нам указује (2018: 194) да код овог типа глагола и међу научницима постоје различита мишљења који је акценатски модел трпног придева за њих изворнији. Једни тврде да је то модел: *й̄осѣчен, й̄осечѣна*; док други верују да је то модел: *й̄дсечен, й̄дсечена*, а стање у већини језика упућује да је овај други акценатски модел изворнији.

Колубарски говор није уједначен по акценту трпног глаголског придева. У њему је знатно већи број глагола који акцентом трпног глаголског придева прилазе типу *й̄рѣсѣи-й̄рѣсѣм*. И не само том типу, већ и типу глагола који померају место акцента кроз парадигму трпног придева тако што женски и средњи род једнине, као и сви облици множине, имају акценат на наставку трпног придева (тип *чӯии, й̄ѣћи-й̄ѣчѣм, лѣћи-лѣгнѣм*). Све то опет важи скоро само за префиксираних глагола, као и у претходном акценатском типу, а разлоге смо већ наводили. Просте глаголе и нисмо имали у анкети (осим за глагол *грисѣи*), али из непосредног разговора са говорницима јасно је да они имају релативно стабилан акценат и да неће прилазити типу *й̄ѣћи-й̄ѣчѣм* и *лѣћи-лѣгнѣм* (као префиксирани глаголи), већ једино прилазе типу *й̄рѣсѣи-й̄рѣсѣм* тиме што добију дугоузлазни акценат, али то је ретко. Примери из анкете и најчешће комбинације су:

Вуна је о̄йрѣдена (Радобић (2), Попадић (1), Осечина (1), Паштрић (2), Јабучје, Мионица (1), Мионица (Планиница)).

Вуна је о̄йрѣдѣна (Попадић (3), Паштрић (2), Мионица (Струганик), Мионица (Голубац), Кадина Лука, Осечина (1), Врагочаница).

Вуна је о̄йрѣдена (Радобић (2), Мионица (1), Осечина (1)).

Торба је украдена, новац украден (Радобић (2), Паштрић (3), Осечина (1), Попадић (1), Јабучје, Мионица (Планиница), Мионица (Голубац), Мионица (Струганик)⁸).

Торба је украдена, новац украден (Радобић (1), Попадић (2), Осечина (1), Ваљево).

Торба је украдена, новац украден (Мионица (2), Паштрић (1), Осечина (1), Врагочаница).⁹

А грана је њосечена и храси њосечен (Радобић (2), Попадић (2), Паштрић (2), Осечина (1), Мионица (Планиница), Врагочаница).

А грана је њдсечена и храси њдсечен (Радобић (2), Паштрић (2), Осечина (1), Попадић (1), Јабучје, Мионица (1), Мионица (Струганик)).¹⁰

Очигледно је да старије особе доследно изговарају облике трпног придева у складу са ситуацијом у књижевном језику, а млађи тако да овај акценатски тип прилази и типу *чуџи, њдџи-њдчџм, лџи-лџгџм* и типу *џрџџи-џрџџм*, што значи да је то релативно нови процес приласка. Код млађих говорника уопште нисмо срели префиксиране глаголе са акцентом који познаје и норма књижевног језика. Средовечнији говорници познају и акценатске ликове са књижевнојезичким акцентом, али и ликове који су акценатски некњижевни, бар по данашњој норми књижевног језика.

Постоји супротност и код глагола *грисџи* између колубарског говора и књижевног језика. Дугоузлазни и дублетни акценат префиксiranог глагола *изгрисџи* из књижевног језика се среће и у колубарском говору, али веома ретко. Поред тога исти се акценат среће и у простом глаголу *грисџи*, што опет нема у књижевном језику.

⁸ Овај информатор у женском роду има акценат на наставку (*украдена*), а у мушком роду је акценат на префиксу (*украден*).

⁹ Остале комбинације код преосталих информатора се састоје од наведених акценатских ликова, само се неће поклапати са наведеним комбинацијама у погледу оба глагола, већ једним. То није ни важно, јер нам не пружа значајне податке о старосној доби информатора или територији за коју би та комбинација била карактеристична. Треба напоменути да информатор из Ваљева има акценатски лик *ојредена*.

¹⁰ Код преосталих говорника се опет срећу различите комбинације, што је исти случај као у претходном глаголу, а поред већ поменутих акценатских ликова, код појединих говорника смо срели и ликове *њосечена* (Мионица (1), Ваљево) и *њдсечена* (Осечина (1)), *њосечен* (Осечина (1), Мионица (Голубац), Кадина Лука). Други и трећи акценатски лик су свакако настали под утицајем акцента презента, а први под утицајем акцента придева насталих попридевљавањем од трпног придева глагола петог (*њдџи-њдчџм*) и шестог типа (*лџи-лџгџм*) (који у трпном придеву имају краткоузлазни акценат који мења место кроз родове и бројеве: *њдечен, њдечена...*), и то одређеног вида тих придева (*њдечени, њдечена...*).

Јабука је грѝзена, а колач је грѝзен (Радобић (4), Попадић (1), Паштрић (3), Јабучје, Мионица (2), Мионица (Струганик), Мионица (Планиница)).

Јабука је грѝзена, а колач је грѝзен (Осечина (1), Мионица (Голубац), Кадина Лука, Ваљево, Врагочаница).

Остале комбинације простих глагола се састоје од наведених акценатских ликова (исти принцип као у ранијим случајевима) и ретке су.

Јабука је изгрѝзена, а колач изгрѝзен (Кадина Лука, Ваљево, Осечина (1)¹¹).

Јабука је ѝзгрѝзена, а колач ѝзгрѝзен (остали информатори са појединим изузетцима).¹²

Један информатор (Врагочаница) има акценатске ликове *изгрѝзен* и *изгрѝзена*.

Примећујемо да се глаголима *грѝсти* и *изгрѝсти* колубарски говор највише слаже са књижевним језиком поводом акцента трпног придева, јер управо код ових глагола срећемо далеко највише говорника који имају књижевнојезичке акценатске ликове, а по први пут их срећемо и код млађег становништва. То вероватно није случајно, будући да и у Правописном речнику из 1960. и у РМС глагол *грѝсти* има само акценатски лик *грѝзен*, истина, глаголи настали његовим префиксирањем имају дублетне ликове (*ѝзгрѝзена* и *изгрѝзена*). То значи да се некадашња норма тим глаголом највише поклапала са данашњом.

За крај, можемо рећи да то што поједини глаголи овог акценатског типа прилазе акцентом трпног придева типу *ѝрѝсти-ѝрѝсѝм*, што у књижевном језику, што у колубарском говору, подстицај има у истом презентском акценту у ова два типа. То нам доказује и чињеница да код акценатског типа *јѝсти-јѝдѝм* такав прилазак не видимо (услед другачијег презентског акцента), већ другачија аналошка уопштавања.

3. Акценатски тип трѝсти-трѝсѝм (отрѝсти-отрѝсѝм)

Трпни глаголски придев код глагола овог акценатског типа има дугоузлазни акценат и код префиксираних и код простих глагола, и то као једини могући акценат. Тако ће глаголи *ѝрѝсти*, *оѝрѝсти*, *вући* и *одвући* имати следеће акценатске ликове: *ѝрѝсен*, *ѝрѝсена*, *ѝрѝсено*,

¹¹ Овај информатор, међутим, у женском роду има краткоузлазни акценат на корену глагола (*изгрѝзена*).

¹² Изузетак представљају 3 информатора. Један у женском роду има лик *изгрѝзена*, други у женском роду има лик *изгрѝзена*, а трећи у мушком роду лик *изгрѝзен*. Преостали лик у комбинацији и они изговарају са краткоузлазним акцентом на првом слогу.

īprēsēni, īprēsēne, īprēsēna; oīprēsēn, oīprēsēna, oīprēsēno, oīprēsēni, oīprēsēne, oīprēsēna; vūčen, vūčēna, vūčēno, vūčēni, vūčēne, vūčēna; od-vūčen, odvūčēna, odvūčēno, odvūčēni, odvūčēne, odvūčēna. Морамо напоменути да овакво стање у норми није увек кроз историју било исто. Оно се поклапа са Даничићевим акценатским стањем (1925), али не са стањем у норми средином прошлог века, када у нормативним речницима срећемо, поред данас једино прихваћених акценатских ликова, и ликове са краткоузлазним акцентом на наставцима трпног придева у свим облицима осим мушког рода једнине, где је такав акценат на корену глагола. Тако ћемо имати следеће ликове за глаголе *вући* и *īpresīti* (поред оних ликова са дугоузлазним акцентом), а исти слогови ће имати исте акценте и у префиксираним глаголима: *īprēsēn, īpresēna, īpresēno, īpresēni, īpresēne, īpresēna; vūčen, vūčēna, vūčēno, vūčēni, vūčēne, vūčēna.* Могуће је да је разлог тадашњег прихватања ових других акценатских ликова њихова велика распрострањеност у појединим говорима источнохерцеговачког говорног типа.¹³ Међутим, очигледно је у данашњој норми превагнуло правило система, а не распрострањеност ових акценатских ликова са краткоузлазним акцентом. Наиме, ти акценатски ликови су се проширили и на друге говоре у одређеној мери, а настали су аналогijом, тј. приласком глаголима који припадају типу *чући, њећи-њечем, лећи-лєгнєм.* Када кажемо да тај аналошки акценатски модел није системски очекиван, мислимо на систем из угла времена од Даничића до данас, пошто би се са прасловенског гледишта, по Мату Каповићу, код ових глагола¹⁴ изворно очекивали: *īprēsēn, īpresēna, īpresēno* (в. Каповић 2015: 453–454). Имајући то у виду, свакако да најизворнија стања треба да буду и део данашње норме, нарочито зато што су карактеристична за целу регију источнохерцеговачких говора,

¹³ Јован Вуковић (1940: 372) је уочио да у Пиви и Дробњаку код овог акценатског типа трпни придев има само овај други тип акценатских ликова (*īprēsēn, īpresēna, īpresēno*), а једини изузетак су глагол *месити* и од њега префиксирани глаголи, те сви они имају дугоузлазне акценте (*мєйтєн, мєйтєна, мєйтєно; замєйтєн, замєйтєна, замєйтєно*). Даље додаје Вуковић да се исти акценатски ликови са краткоузлазним акцентом срећу и у Дубровнику. Додајмо и то да је Берислав Николић (1969: 205) истакао (на основу истраживања Асима Пеце) да и у говору Ортијеша постоји само такав акценатски лик (*īprēsēn, īpresēna*). Дакле, овај акценатски модел је карактеристичан за херцеговачке говоре, као што је био и у претходним акценатским типовима, али тада на ужој територији.

¹⁴ Истина, Каповић (2018: 185) не повезује у исти тип глаголе *вући* и *īpresīti*, већ наведено важи за глагол *īpresīti*, а у исти тип спадају и глаголи *вєсїти (вєзєм), врсїти (врзєм)*. Глагол *вући* наводи код глагола типа *њећи*, те трпни придев има исти акценатски модел у оба глагола: *вўчен, вўчєна, вўчєно, вўчєни, вўчєне, вўчєна и њечен, њечєна, њечєно, њечєни, њечєне, њечєна* (Каповић 2018: 192–193).

истина, ту и облик мушког рода аналогично према осталим облицима парадигме има краткоузлазни акценат (*īrēsēn*). Све нам то показује да овакав акценатски модел (који се поклапа са моделима типа *īdēhi-īdēčēm* и *lēhi-lēgnēm*) у источнохерцеговачким говорима представља сасвим регуларан модел формиран акценатским законитостима кроз историју језика, што је различито у односу на колубарски говор, где је тај модел настанком другачије природе и везан је само за префиксиране глаголе, а све те могуће узроке смо истакли раније.

Колубарски говор донекле одсликава ову нестабилност у акценатском понашању трпног придева овог акценатског типа, која је кроз историју постојала и у самој норми књижевног језика, а и данас је присутна у народним говорима. И у колубарском говору срећемо акценатске ликове са дугоузлазним акцентом, који су и једини код простих глагола који се могу срести у овом говору. Префиксирани глаголи познају и ликове са краткоузлазним акцентом и опет показују да су акценатски нестабилнији и подложнији другим акценатским утицајима. Потврду нам дају реченице из анкете:

Ћилим је везен (сви информатори).

Малојре је извезена њросџирка (Радобић (3), Попадић (2), Осечина (2), Мионица (Голубац), Мионица (Планиница), Ваљево).

Малојре је извезена њросџирка (Паштрић (1)).

Малојре је извезена њросџирка (остали информатори).

Цијеле су ѡресење (сви информатори).

Цијеле су исѡресење, а ѡруѡ ѡресење (Паштрић (1), Попадић (1), Врагочаница).

Цијеле су исѡресење, а ѡруѡ ѡресење (Радобић (1)).

Цијеле су исѡресење, а ѡруѡ ѡресење (остали информатори).

Поред већ поменутих двојаких акценатских ликова, среће се и краткоузлазни акценат на корену глагола (и у женском и средњем роду једине и свим облицима множине), али ретко, што свакако није системски и нормирани акценатски лик трпног придева (а нису, наравно, ни ликови са акцентом на наставку) и представља аналогично према акценту придева одређеног вида који су настали попридевљавањем од трпног глаголског придева глагола типа *чуѡи, īdēhi-īdēčēm, lēhi-lēgnēm*, јер управо ти придеви имају такав акценат, и то по норми (*лѡвено гвожђе, īdēчє кифле*). Сви ти некњижевни акценатски ликови су доста ретки, па је овај акценатски тип акцентом трпног придева доста стабилнији у односу на претходна два типа, што и не чуди, јер је после типа *īdēhi-īdēčēm* и *lēhi-lēgnēm* најдоминантнији у утицају на глаголе других акценатских типова поводом акцента трпног придева. Видимо

и да говорници доследније у складу са нормом изговарају трпни придев глагола *исті́рѣсѣти* него глагола *извѣсѣти*. Узрок томе је највероватније то што су глагол *извѣсѣти* помешали са глаголом *извѣсѣти*. Такође, треба напоменути да овај глагол, али и његов прост еквивалент (*вѣсѣти*), јесу и у некадашњој норми (мислимо на норму из друге половине 20. века) имали прихваћене само акценатске ликове са дугоузлазним акцентом и вероватно су у некадашњој норми једини били без дублетног лика са краткоузлазним акцентом на корену глагола (за мушки род једнине) и наставцима за трпни придев (у осталим родовима и бројевима), и то вероватно зато да би се направила разлика између тог глагола и његовог хомографа *извѣсѣти*.

4. Акценатски тип дѠћи-дѠћѣм (ѣћи-ѣдѣм и ѣдѣм)

Трпни глаголски придев је редак међу глаголима овог акценатског типа, пошто они најчешће нису прелазни. Када је неки глагол прелазан, онда ће се акценат трпног глаголског придева поклапати са акцентом презента и биће дугосилазни за двосложне, а краткоузлазни са поста акценатском дужином за тросложне глаголе. Такав акценат трпног глаголског придева и иначе имају сви глаголи целокупног глаголског система који у инфинитиву имају дугоузлазни, а у презенту дугосилазни акценат на истом слогу или краткоузлазни за један слог померен ка почетку речи (в. Стевановић 1991: 69–71). Поменути распоред акцената имају сви двосложни и тросложни прелазни глаголи овог акценатског типа. Глаголи *наћи* (*наћѣм*) и *ѣронати* (*ѣрдѠнаћѣм*) имају следеће акценатске ликове трпног глаголског придева: *наћен*, *наћена*, *наћено*, *наћени*, *наћене*, *наћена*: *ѣрдѠнаћен*, *ѣрдѠнаћена*, *ѣрдѠнаћено*, *ѣрдѠнаћени*, *ѣрдѠнаћене*, *ѣрдѠнаћена*.

Колубарски говор се у потпуности слаже са књижевним језиком, што потврђује наша анкета:

Она је наћена (сви информатори прве анкете).

Он је истѣо наћен (сви информатори прве анкете).

Приметно је да сви говорници имају дугосилазни акценат трпног глаголског придева.

5. Акценатски тип пѣћи-пѣчѣм (испѣћи-испѣчѣм)

Трпни глаголски придев глагола овог акценатског типа одликује се акценатским моделом на који се многи акценатски типови у народним говорима основице књижевног језика угледају, чиме њихови модели постају некњижевни, по данашњој норми. То смо на конкретним примерима показали у претходном делу рада.

Акценат трпног глаголског придева глагола овог акценатског типа је краткоузлазни, с тим што у облику мушког рода једнине акценат стоји на корену глагола, а у осталим облицима се акценат помера и налази се на наставку трпног глаголског придева. Нпр. глаголи *донейџи*, *довесџи* и *џеџи* гласе: *донесен*, *донесена*, *донесено*, *донесени*, *донесене*, *донесена*;¹⁵ *доведен*, *доведена*, *доведено*, *доведени*, *доведене*, *доведена*; *џечен*, *џечена*, *џечено*, *џечени*, *џечене*, *џечена*. Оваквом дистрибуцијом акцената у трпном глаголском придеву овај акценатски тип показује да се трпни глаголски придев глаголâ овог типа акценатски не слаже ни са презентом ни са инфинитивом, тј. није добио акценат ни од презента ни од инфинитива, иако се квантитативно и квалитативно поклапа са акценатом тих двају глаголских облика.

Колубарски говор се у потпуности акценатски слаже са књижевним језиком и доследно код свих говорника срећемо књижевнојезичке акценатске ликове (са малим изузецима који су резултат аналогije према акценту придева одређеног вида добијених попридевљавањем од ових глагола), што и не чуди, јер је овај модел најдоминантнији у трпном придеву, тј. шири се на друге акценатске моделе трпног придева, што смо видели у претходном току рада:

Донесена је џорба и донесен је џрибор (Јабучје, Мионица (1), Мионица (Планиница), Ваљево).

Донесена је џорба и донесен је џрибор (сви остали информатори).

Доведена је она, а и он је доведен (сви информатори прве анкете).

Џеџер је исџлеџен (сви информатори прве анкете).

Чараџа је исџлеџена (сви информатори осим једног из Мионице и једног из Ваљева који изговарају *исџлеџена*, *донесена*).

6. Акценатски тип леџи-леџнџм (залџи-залџнџм)

Трпни глаголски придев глагола овог акценатског типа одликује се истим акценатским моделом који је карактеристичан за претходни акценатски тип.

Колубарски говор се у потпуности акценатски слаже са књижевним језиком и доследно код свих говорника срећемо књижевнојезичкеакценатске ликове. Морамо напоменути да у овај акценатски тип не само да спада мало глагола него су и међу тим глаголима ретки они који су прелазни, тако да примера за књижевни језик и колубарски говор и немамо много. Један од ретких прелазних глагола је глагол *реџи*, као и од њега префиксирани глаголи, нпр. *изреџи*, па ће њихови

¹⁵ За глагол *донейџи* у норми срећемо и акценатске ликове: *дџнџџи*, *-а*, *-о*, *-и*, *-е*, *-а*.

облици трпног глаголског придева гласити: *речен, речена, речено, речени, речене, речена; ѿроречен, ѿроречена, ѿроречено, ѿроречени, ѿроречене, ѿроречена*.

Указали смо на потпуно слагање колубарског говора и књижевног језика, а пример из анкете је:

Изречена је казна, а штиа је вама речено? (сви информатори друге анкете).

7. Закључак

За данашњу књижевнојезичку норму је карактеристична стабилност акценатских модела код свих акценатских типова глагола прве врсте. Изузеци су малобројни и тичу се само појединих глагола акценатског типа *грѣсѣи-грѣзѣм (ѣдсѣи (ѣдсѣм))*, глаголи настали префиксацијом тог глагола, као и глаголи творбено истог настанка од глагола *грѣсѣи*). Ти глаголи одликују се дублетизмом у трпном придеву, и то у свим његовим облицима (нпр. *ѣдсен* и *ѣдсен; зѣгрѣзен* и *зѣгрѣзен*). Акценатски ликови са дугоузлазним акцентом нам показују да неки глаголи овог типа прилазе акценатском типу *ѣрѣсѣи-ѣрѣсѣм* и да је свему томе допринео исти акценат из презента оба ова акценатска типа.

Оваква стабилност моделâ из књижевног језика, што се тиче свих акценатских типова, среће се и у колубарском говору, али само код старијег становништва, док код млађих и средовечнијих она није присутна у толикој мери, већ се срећу нестабилности моделâ које њихов говор чине више сличним са књижевнојезичком нормом из 20. века.

Такође, вреди напоменути да се данашња норма акцентом трпног придева глагола прве врсте више слаже са нормом из Даничићевог периода него са нормом из друге половине 20. века. Поклапање са Даничићевом нормом је скоро потпуно.

Књижевнојезичка норма из друге половине 20. века одликује се великим бројем дублета. Најуочљивије је да глаголи акценатских типова *јѣсѣи-јѣдѣм, грѣсѣи-грѣзѣм, ѣрѣсѣи-ѣрѣсѣм* имају дублетне акценатске ликове. Наиме, за сваки од ова три типа ће бити карактеристични акценатски модели који су присутни у данашњој норми (*јѣден, јѣдена, јѣдено; ѣрѣден, ѣрѣдена, ѣрѣдено; ѣрѣсен, ѣрѣсена, ѣрѣсено*), али срећу се и дублетни модели који се поклапају са акценатским моделом типа *ѣѣћи-ѣѣчѣм* и *лѣћи-лѣгнѣм (ујѣдена; крадена; ѣрѣсена)*, с тим да се у оквиру акценатског типа *јѣсѣи-јѣдѣм* овај дублетни акценатски модел јавља само код префиксираних глагола.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Вуковић 1940: Јован Вуковић, Акценат говора Пиве и Дробњака, *Српски дијалектолошки зборник* X, Београд, 185–417.
- Даничић 1925: Ђуро Даничић, *Српски акценџи*, Посебна издања, књига LVIII, Философски и филолошки списи, књига 16, Београд–Земун: Графички завод „Макарије“.
- Јокановић–Михајлов 2012: Јелица Јокановић–Михајлов, *Прозодија и говора на култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Каповић 2015: Мате Каровић, *Povijest hrvatske akcentuacije. Fonetika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Каповић 2018: Мате Каровић, *Povijest glagolske akcentuacije u štokavskom (i šire), Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 44/1, Zagreb, 159–285.
- Николић 1969: Берислав Николић, Колубарски говор, *Српски дијалектолошки зборник* XVIII, Београд, 1–71.
- Николић 1969: Берислав Николић, Основне дијалекатске акценатске појаве у млађим новоштокавским говорима, *Јужнословенски филолог* XXVIII/1–2, Београд, 189–207.
- Николић 1991: Мирослав Николић, Говори србијанског Полимља, *Српски дијалектолошки зборник* XXXVII, Београд, 1–549.
- Николић 2000: Мирослав Николић, *Обрајни речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ – Палчић.
- Пецо 1985: Асим Пецо, *Дијалекџи и наш језички сџандард – социолингвистички џрисџиу џроблему*, Књижевност и језик, бр. 1–2, Београд: Друштво за српскохрватски језик и књижевност, 34–40.
- Пецо 2007: Асим Песо, *Govori istočne i centralne Hercegovine*, Sarajevo: Bosansko filološko društvo – Akademija nauka i umjetnosti BiH.
- Правопис 1960: *Правопис српскохрватскога књижевног језика: са џравоџисним речником*, Нови Сад: Матица српска – Загреб: Матица хрватска.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Санковић 2015: Никола Санковић, О акценатским дублетима именица мушког рода, *Наш језик* XLVI/3–4, Београд, 77–92.
- Станојчић–Поповић ¹⁵2014: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамаџика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- Стевановић 1964: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I. Грамаџички сисџеми и књижевнојезичка норма. Увод, фонетика, морфологија*, Београд: Научно дело.

Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Књига о акценџу књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стефан М. Степанович

УДАРЕНИЕ СТРАДАТЕЛЬНОГО ПРИЧАСТИЯ У ГЛАГОЛОВ
ПЕРВОГО СПРЯЖЕНИЯ В ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ
(В СРАВНЕНИИ С КОЛУБАРСКИМ ГОВОРом)

Резюме

В работе представлено ударение страдательного причастия в литературном языке, а именно у глаголов первого спряжения, причем внимание уделяется и состоянию в колубарском говоре, в целях (наряду с обзором состояния прежних литературно-языковых норм, для чего мы воспользовались нормативными словарями и исследованием Даничича *Срџски акценџи*, и отдельных говоров, лежащих в основе литературного языка) лучшего освещения сегодняшней нормы, так как приведенный говор находится в самой узкой основе литературного языка. Разделение глаголов первого спряжения на типы ударения взято из монографии Михаила Стевановича *Књига о акценџу књижевног језика*, причем к каждому типу обработаны нами модели ударения страдательного причастия.